

М. ДОВБЕНКО

ЯК ПОДОЛАТИ ЕКОНОМІЧНУ КРИЗУ? Рекомендації нобеліантів і українські реалії

За свідченнями міжнародних аналітиків, котрі відслідковують перебіг глобальної світової кризи, Україна має найгірші показники знесилення економіки: у першому кварталі ВВП єврозони скоротився на 2,5%; у країнах колишнього соціалістичного табору зафіксовано спад виробництва: у Болгарії — на 3,5%, Румунії — 2,6%, Угорщині — 2,3%, Словаччині — 5,4%; на теренах СНГ: у Росії — 9,5%, в Україні — понад 20%.

Ані енергійна антикризова риторика наших урядовців, ані численні часто-густо неузгоджені між собою постанови, програми, законопроекти не дають бажаного ефекту. Натомість країни американського та європейського континентів демонструють злагодженість дій економістів і політиків, що вправно коригують криву економічного спаду в бік позитивних позначок.

Чому така відмінність між діями урядів економічно розвинених держав і тих, що прагнуть розвивати економіку? Чому знову шокуємо світову громадськість своєю політико-економічною непрофесійністю? На противагу нашій безпорадності за океаном запрошують на найвищі урядові посади найкращих економістів світу — лауреатів Нобелівської премії, щоб їхній неординарний потенціал допоміг оптимально, оперативно, з мінімальними втратами подолати першу економічну кризу ХХІ століття.

Запровадження 1969 року Нобелівської премії в галузі економіки — унікальна подія. Вона не лише стимулює розвиток економічної теорії, а й безпосередньо формує економічну практику. За 40 років економісти-нобеліанти акумулювали й зафіксували у своїх статтях і монографіях величезний обсяг справді унікальної інформації. Проте знайомство з результатами їхніх наукових досліджень, лекціями свід-

чить, що праці цих знаних економістів є не лише неординарними, а й доволі специфічними, точніше індивідуальними, бо не об'єднані якимсь єдиним підходом. Свої аж ніяк не однакові позиції і принципи вони доволі чітко й мотивовано аргументують: одні, наприклад, послідовно виступають проти державного втручання в ринкову систему, інші — прагнуть втиснути інтелектуальні процеси в прокрустове ложе рин-

кового механізму як об'єктивної даності — єдиного і незмінного системоутворювального фактора. Усі нобеліанти зосереджені на детальному перегляді чинних, традиційних законів, правил, механізмів життєдіяльності задля творення найреалістичнішої економічної теорії. Основний позитив їхньої творчості — продукування яскравих ідей, призначених для загального широкого використання в різних сферах господарювання. Їхні рекомендації, винаходи варті не лише світового визнання — Нобелівської премії, а й пильної уваги урядовців, зокрема наших, вітчизняних.

Характерна особливість сучасного ринкового світового господарства — перманентні, хоча й нерегулярні, економічні кризи. Лише в 1975–1998 рр. у світі зафіксовано 158 валютних, 54 банківські і 32 комплексні кризи. Вони, з наукового погляду, досить повчальні і є цікавим предметом для дослідження вченими. Саме завдяки ретельному аналізу цих криз нобелівськими лауреатами Б. Уліном, М. Фрідманом, С. Кузнецем, Л. Клейном, Р. Солоу, Дж. Стігліцем, Е. Прескоттом, Ф. Кюдландом і П. Кругманом ми маємо сучасну економічну теорію, що фактично є підручником, посібником зі стратегії і тактики поведінки професійних урядовців-економістів у важкопрогнозованих, непередбачених ситуаціях.

Сучасну економічну кризу більшість фахівців вважає вкрай важкою, за масштабами наслідків її порівнюють із Великою депресією. Зокрема, П. Кругман зауважує, що після краху на ринку житла та іпотечної кризи «стало зрозуміло: відбувалося не скорочення, а приховування ризиків. У міру того як туман розсіюється, банківська система стикається із «втечею вкладників» нового типу. Однак економічні наслідки спаду кредитування, зниження вартості активів тощо — нітрохи не відрізняються від результатів гігантських приступів паніки

в 30-і рр. ХХ ст. Отже 2008 рік може стати повторенням 1931-го» [1].

Економічна історія країн із переважною орієнтацією на ринкову економіку виділяє у ХХ ст. два випадки глибоких міжнародних депресій — перша пол. 30-х рр. і сер. 70-х рр. «У першому випадку поживавлення економіки відбулося через багато років без застосування політики цілеспрямованого росту. У 70-і рр., навпаки, численні чітко спрогнозовані та спроектовані внутрішні заходи політики росту застосували практично всі індустріально розвинуті країни, за винятком держав із незадовільним станом платіжного балансу», — зауважує шведський нобеліант-економіст Б. Улін¹.

Які висновки зробив учений, аналізуючи ці кризи, і що варто зробити, щоб швидше вийти на траєкторію сталого розвитку? У лекції «1933 і 1977 — деякі проблеми політики росту у випадках незбалансованості внутрішніх і міжнародних економічних відносин» Б. Улін, відповідаючи на запитання — який різновид експансіоністської політики росту може суттєво збільшити виробництво, підвищити рівень зайнятості населення при відносно невеликій інфляції, обґрунтовує теоретико-методологічний вихід із глибоких депресій [2]. Його пропозиції об'єднані у 8 пунктів і стосуються контексту окремо взятої країни. Проте вони є визнаними законами економіки, що неодноразово були застосовані на практиці й нині допомагають урядам економічно розвинених держав. Спробуємо зіставити ідеї Б. Уліна з антикризовими заходами США,

¹ Улін Бертиль (1899–1979), шведський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки (1977 р., разом із Дж. Мідом). Досліджував міжнародну торгівлю, керування поптом, капіталовкладеннями, зайнятістю населення, розподілом. Один із восьми шведських дослідників, теоретичні розроблення яких називають Шведською школою економіки. Вони відомі тим, що втілили в практику «шведську модель суспільного розвитку», або теорію сукупності заходів із соціального захисту людини.

ЄС та України, щоб пересвідчитися в ефективності поєднання теорії та практики.

Насамперед політики мають визначити стратегію і тактику своїх дій у кризовій ситуації. «Справа політиків визначити, що вважати оптимальним співвідношенням, тобто найкращим вибором граничного співвідношення між збільшенням виробництва на 1% чи зниженням інфляції на кілька відсотків на різних етапах розвитку. Політики можуть стимулювати ріст виробництва чи протидіяти інфляції. Їхні рішення зміщують точку оптимуму», — стверджує вчений і перераховує способи, що допоможуть визначити пріоритети й сформувавши пакет антикризових заходів. Серед них, зокрема, потреба в достовірній інформації, оптимізація виробництва і витрат, протидія змінам попиту, вільне просторове переміщення громадян та їхня фахова перепідготовка, стратегічний контроль за цінами, стримування інфляції шляхом утримування немотивованого росту зарплат і застосування гнучкої грошової політики для зниження вартості іноземних валют. Проаналізуємо кожну з цих порад детальніше.

1. Політики та бізнесмени завжди мають потребу в достовірному оперативному

оцінюванні умов, щоб приймати правильні рішення. Досить складно, наприклад, точно з'ясувати, чи є в місцевих умовах інформація, як розподіляється між галузями надлишковий потенціал із урахуванням і трудових ресурсів, і виробничих можливостей підприємств. «Достовірна загальнодоступна інформація з цих питань допомагає виробникам планувати використання ресурсів, наприклад, чи потрібні додаткові поставки сировини, скільки, коли і куди її постачати», — пише Б. Улін [2, 309–310].

Проблема достовірної інформації — це не суто статистика. Протягом багатьох десятиліть чи не найскладніше завдання для урядовців — спроможність ефективно реалізувати численні програми, досягати своїх довгострокових цілей, зокрема стабільності цін. Щоб саморегулятивна ринкова система працювала в цьому напрямі, потрібна відкритість, транспарентність грошово-кредитної політики² і довіра до влади. Ця

² Під транспарентністю розуміють ясність структури об'єкта чи певного процесу. Транспарентність економічної політики — це політика, що володіє доволі точною інформацією, обробленими даними, на основі яких економічні суб'єкти формують свою поведінку та очікування.

Таблиця 1. Дії урядів держав ЄС та України з інформування громадськості про перебіг економічної кризи в регіоні

ЄС	Україна
<p>Європейський центральний банк (1998) має репутацію найпрозорішого банку континенту, бо з часу свого заснування зробив ставку на прозорість і активні комунікації. Прозорість рішень полягає в негайному їх оприлюдненні, тлумаченні, поясненні можливих наслідків; операційна прозорість — звіти про досягнення та причини відхилення від заявлених цілей.</p> <p>Нацбанк у жодній країні ЄС апіорі не може бути об'єктом нападок уряду.</p>	<p>Уряд заборонив оприлюднення оперативної статистики доходів українців. Згідно з розпорядженням Прем'єр-міністра зупинено публікацію на сайті Держскарбниці даних про стан єдиного скарбничого рахунку. Із лютого 2009 р. Держкомстат замінив щомісячну публікацію динаміки ВВП на щоквартальну із запізненням на 90 днів, хоча зберіг щомісячне інформування про роботу агросектору, промисловості, будівництва, транспорту.</p> <p>Національний банк України (НБУ) разом із центробанками Хорватії та Росії найменш прозорий у Європі. Він рідко пояснює свої рішення, постанови, вчинки, не оприлюднює намірів, його фахівці нечасто коментують фінансові колізії в ЗМІ. НБУ не розшифровує повністю структури доходів і витрат банків.</p> <p>Із початку кризи в Україні триває протистояння і публічне з'ясування стосунків між Кабінетом Міністрів і НБУ.</p>

проблема надзвичайно актуальна в останні десятиріччя через:

- інтенсивне зростання обсягів фінансових ринків, що підвищує вимоги до забезпечення їхньої стабільності;
- ріст незалежності монетарних органів, зокрема центробанків;
- загострення проблеми очікувань економічних суб'єктів, у тому числі на фінансових ринках.

Оскільки сучасна глобальна криза триває вже близько року, порівняємо ступінь відкритості дій урядів країн ЄС та України (табл. 1).

Акцентуючи увагу на загальнодоступності інформації, видатні економісти підказують, що в період сильного спаду доцільно аналізувати не щорічну статистику, а порівнювати щомісячні показники. Якщо говорити безпосередньо про Україну, то виконавча влада має пам'ятати про права громадян і державних органів на інформацію, закріплені ст. 9 Закону «Про інформацію», і обов'язок урядовців інформувати суспільство про свою діяльність і рішення. Адже комунікації – основний інструмент управління економічними очікуваннями населення і бізнесу. Зауважимо, що нижчі інфляційні очікування, то менша інфляція. Саме тому уряди низки країн-членів Організації економічного співробітництва і розвитку взяли на себе зобов'язання дотримуватися чітких правил поведінки, зокрема в плані ретрансляції достовірної інформації. Адже прозорість підвищує рівень довіри і до Кабінету Міністрів, і до НБУ, дозволяючи останньому ефективно управляти грошовою масою³.

2. Саме на другу позицію в переліку дієвих антикризових заходів Б. Улін ставить стимулювання «приватного і державного попиту на товари і послуги, які можна ви-

³ За оцінками вчених університету Тілбурга, підвищення прозорості дій головного банку забезпечує зниження вартості грошей в економіці.

робити за рахунок оптимізації наявного виробничого потенціалу та запасів первинних продуктів, із допомогою нових, створених за відносно короткий час потужностей». Найкращий приклад цього положення – суспільні роботи.

3. «Протидіяти, якщо це можливо, різким змінам попиту, бо вони породжують нові диспропорції у виробничому потенціалі», – радить учений [2, 310].

Унаочнимо цю тезу історичною аналогією. На початку Великої депресії – однієї з найнебезпечніших за час існування капіталізму криз – через численні банкрутства банків скоротилися обсяги надходження інвестицій до осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які могли б їх якнайкраще використати. «Закриття на поч. 30-х рр. ХХ ст. багатьох банків завадило інвесторам отримати необхідні ресурси, що відповідно призвело до подальшого несприятливого зсуву інвестиційної функції», – зауважує голова Федеральної резервної системи США Б. Бернанке [3]. Непродуманою була і бюджетно-податкова політика: уряд більше вболівав за балансування бюджету, ніж за стимулювання економіки. Закон про доходи 1932 р. збільшив кількість різних податків, що вдарили по кишені споживачів із середнім і низьким рівнем доходів, які ще більше скоротили видатки. Ці та інші процеси наклалися один на одного і затягли економічну кризу.

Аналіз перебігу Великої депресії дозволив англійському економістові Джону М. Кейнсу зробити висновок, що сукупний попит є головним фактором, який визначає національний дохід. Цю тезу доопрацював нобелівський лауреат Джон Хікс. Він втілює її у модель IS-LM, яку з 1937 р. використовують для аналізу різних тлумачень цієї найбільш руйнівної в історії економіки кризи. Модель демонструє, яким чином різні бюджетно-податкова та кредитно-грошова політика, потрясіння на грошовому і товарному ринках впливають на еконо-

Таблиця 2. Основні антикризові заходи урядів ЄС, США та України

ЄС	США	Україна
<p>Європейська Рада виділила на антикризові заходи 1,5% сукупного ВВП ЄС, тобто 200 млрд EURO. Заходами зі стимулювання економіки в 2009 р. передбачено:</p> <ul style="list-style-type: none"> – скорочення бюджетних видатків; – кредитування приватного сектору; – сприяння розвитку малого й середнього бізнесу; – послаблення податкового тиску. <p>Зокрема, у лютому Європарламент розширив сфери застосування зниженого ПДВ на послуги громадського харчування, ресторанів, ремонту квартир і будинків, перукарські послуги тощо, скоротивши відрахування з 15% до 5,5%.</p>	<p>Антикризову програму США побудовано на таких заходах:</p> <ul style="list-style-type: none"> – реалізація інфраструктурних проектів; – збільшення видатків на соціальний захист населення; – зниження податків. <p>Витрати бюджету на будівництво та соцвиплати перевищать \$500 млрд, а обсяг податкових пільг становитиме \$ 282 млрд.</p> <p>США не протегуватимуть своїм виробникам усупереч міжнародним торговельним угодам.</p>	<p>Уряд визначив 4 фундаментальні пріоритети:</p> <ul style="list-style-type: none"> – аграрний комплекс; – будівельна галузь; – економія енергії, зокрема заміщення споживання газу; – машинобудування, зокрема авіа- і суднобудування. <p>Аби їх профінансувати, Прем'єр-міністр України пообіцяла «на базі переговорів з іншими державами» до березня наповнити Стабфонд більше як на 21 млрд грн [4]. До травня гроші не знайдено (через ускладнення взаємин із МВФ).</p>

міку. Давно доведено, що важливими факторами, які визначають сукупний попит, є бюджетно-податкові та кредитно-грошові важелі: скорочення податків збільшує дохід, ставку відсотка і витісняє частину інвестиційних витрат. Натомість зростання пропозиції грошей знижує ставку відсотка. Це відповідно стимулює інвестиційні надходження й створює попит на товари і послуги.

Більшість економічно розвинених країн у період кризи згадує ці постулати і переводить їх у площину практичних дій. На жаль, Україна традиційно нехтує закони і правила.

На відміну від інших держав, Україна збільшила державні витрати не на інфраструктурні проекти. Визначені урядом пріоритети — АПК, будівництво, енергоощадження і машинобудування — не дадуть бажаного ефекту навіть у середньостроковому періоді. Мине 2–3 роки, перш ніж вкладені інвестиції пройдуть повний цикл і дадуть очікувані дивіденди. Навіть обіцяні агропідприємствам державні преференції продемонструють позитивні результати

лише через рік. Це надто тривалий перебіг подій і надто глибоке падіння економіки.

Натомість в антикризовій програмі США споживчі видатки є основним рушієм економіки. Безробіття для Америки — не просто соціальна проблема: нова хвиля звільнень сигналізує про скорочення обсягів споживання, вимушене зниження цін на продукцію, що завдає додаткових збитків компаніям. Податковий тиск на підприємців сьогодні мінімізують Китай (наприклад, ПДВ на сільгосппродукцію зменшено з 17% до 10%), Росія (скорочує податок на прибуток з 24% до 20%), Франція (2010 р. скасовує професійний податок, який сплачують юридичні та фізичні особи, чия професійна діяльність не винагороджена зарплатою) та ін. Загалом упровадження різноманітних програм податкового стимулювання з поч. 2009 р. аносували уряди 22 держав.

Проте уряд України не звертає уваги на чужий досвід. Традиційне підвищення податків, на його думку, — невичерпне джерело поповнення дефіциту держбюджету. Кабінет Міністрів пропонує:

- підвищити ставку податку на рекламу в 10 разів. Його законопроект «Про місцеві податки і збори», прийнятий у першому читанні парламентом, збільшує вартість розміщення одноразової внутрішньої/зовнішньої реклами на транспорті з 0,1% до 0,5%, тривалості — з 0,5% до 5%;
- збільшити податок із власників транспортних засобів. 10 січня 2009 р., згідно із законом «Про внесення змін до деяких Законів України з питань оподаткування», запроваджено нові ставки транспортного збору. Власники машин із двигуном обсягом понад 2,2 л замість 10 грн повинні були сплачувати 75 грн, податок на машини з обсягом двигуна понад 3 л зріс із 120 грн до кількох тисяч при щорічному проходженні техогляду, не враховуючи вартості самого техогляду та решти платежів для ДАІ.

Мінфін і ДПА намагаються нереально збільшити ринковий збір (за 20 м² щомісячно потрібно платити 9000 грн), що боляче вдарить по дрібному бізнесу, тобто не платники єдиного податку, а решта скорочуватиме свої податки на основі амортизації.

Наслідками цих дій стануть перш за все зростання безробіття (торік, наприклад, на Луганщині малий бізнес створив 92% робочих місць), переведення грошових потоків «у тінь», скорочення надходжень до держбюджету тощо.

Ще кілька коментарів. Підвищення ставки податку на рекламу в 10 разів — не лише свідчення поверховості теоретико-економічних знань, але й небажання адекватно реагувати на реалії. Адже наочний приклад мали зовсім недавно в столиці, коли в жовтні 2008 р. Київська міськдержадміністрація (КМДА) на третину підвищила тарифи за використання комунальної землі під рекламні конструкції. Через два місяці заповнення рекламних площ у столиці ледве-ледве досягло 50%. У КМДА надійшли заявки про ліквідацію близько 300 щитів великого формату, розміщених

у спальних районах. Оптимізуючи під тиском кризи витрати, компанії почали демонтаж найменш вигідних рекламних конструкцій. За прогнозами фахівців, власники рекламоносіїв могли демонтувати 30% конструкцій. А це недоотримання 25 млн грн надходжень до міськбюджету.

Усі згадувані урядові податки Верховна Рада після пікетування Кабміну, блокування автомагістралей, мітингів і протестів автоперевізників, підприємців та інших громадян змушена була скасувати. Уряд відповідно відкликав із парламенту Закон «Про внесення змін в Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», скоротив ставку ввізного мита на вантажівки масою понад 20 т із 20% до 10%, на напівпричепи — з 12% до 10%, повернув попередні ставки транспортного збору. На жаль, урядовці й далі не аналізують своїх учинків. Зокрема, голова Держкомпідприємництва О. Кужель у березні 2009 р. виголошує: «Зараз не можна різко зменшувати податкове навантаження, адже в Україні, як майже в усьому світі, триває падіння обсягів виробництва, скорочується ВВП» [5]. Про що говорити? Хіба що контраргументувати цитатами економістів, зокрема А. Сміта, який 230 років тому писав: «Високі податки, іноді зменшуючи споживання обкладених ними товарів, іноді заховаючи контрабанду, скорочують доходи держави порівняно з тими надходженнями, які можна було б отримати при встановленні скромнішої ставки оподаткування» [6].

«Ми живемо в епоху надшвидких перетворень. А це вимагає від Америки, Європи та інших розвинених регіонів світу не будувати від сусідів високі митні загороди, а шукати шляхи ефективної інтеграції. Досить згадати, як повоєнна Канада, прагнучи захистити себе, підвищила ввізне мито і втратила конкурентноздатність промисловості», — зауважував у німецькій газеті «WELT am SONNTAG» нобелівський лауреат Майкл Спенс [7].

Звернімо увагу також на такий факт: згідно з антикризовою програмою, США обіцяє не протегувати своїм виробникам, якщо це суперечить міжнародним торговельним угодами. Україна ж навпаки — запроваджує на 6 місяців 13-відсоткову надбавку до чинних ставок ввізного мита на товари некритичного імпорту. Але ж учені довели, що протекціоністська торговельна політика не впливає на сальдо поточного рахунку платіжного балансу, а підвищує реальний обмінний курс. У результаті товари і послуги власного виробництва стають дорожчими за імпортні, зменшуються обсяги імпорту/експорту. Україна однозначно програє від скорочення обсягів міжнародної торгівлі.

Це на перспективу, а вже тепер зазнаємо збитків. «По-перше, дефіцит на внутрішньому ринку. По-друге, виникає загроза, що частину товарів, які раніше легально завозили на митну територію України, завезуть контрабандним шляхом. По-третє,

скорочення доходів бюджету. За 10 днів із запровадження 13-відсоткової ставки додаткові відрахування до бюджету становили 28 млн грн. Щоденні втрати через фізичне зменшення імпорту за цими товарними позиціями сягали від 35 до 40 млн грн. Ми втратили суттєву частину бази оподаткування», — констатує голова Державної митної служби України А. Макаренко [8]. На щастя, через 10 днів це безглузде рішення скасували.

4. Сприяти переміщенню робочої сили як у регіональному розрізі, так і за видами занять. Організувати додаткове навчання робітників усіх сфер та галузей, включаючи сільське господарство, що прагнуть отримати кваліфікацію для нового виду діяльності. Перешкоджати прагненню людей жити за кошт соціальної допомоги, а не шукати нову роботу в іншій місцевості чи змінювати фах. Ці та інші заходи сприятимуть зростанню виробництва товарів і по-

Таблиця 3. Застосування державних важелів задля стимулювання збільшення внутрішнього попиту в ЄС та Україні

ЄС	Україна
<p>Спрощено створення і переміщення підприємств на території Євросоюзу. Європарламент розглядає проект уніфікованих правил реєстрації підприємств середнього та малого бізнесу в будь-якій країні ЄС. Спрощену процедуру матимуть компанії, акціями яких не торгують на біржах. Європейські бізнесмени зможуть переносити свої офіси з країни в країну. Працедавців зобов'язали гарантувати робітникам, що переїжджають разом із компанією, права, визначені законами країни походження бізнесу. Крім того, буде суттєво зменшено стартовий капітал. В окремих випадках достатньо буде символічного 1 EURO.</p> <p>У ЄС створено новий веб-ресурс «Ваша Європа – бізнес» (http://europa.eu/youreurope/business), мета якого – сприяти у веденні бізнесу малим і середнім фірмам у країнах ЄС.</p>	<p>13 січня 2009 р. набули чинності зміни Закону «Про зайнятість населення», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»:</p> <ul style="list-style-type: none"> – осіб, звільнених за згодою сторін, привірно до звільнених за власним бажанням. Допомогу у зв'язку з безробіттям надають із 91-го календарного дня; – для осіб, що перебувають на обліку як безробітні понад 9 місяців, гідною роботою вважають участь в оплачуваних суспільних заходах; – категорією зайнятого населення вважають членів приватних селянських господарств (60–70% сільського працездатного населення!); – обмежено надання допомоги малозабезпеченим родинам. За Законом «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим» малозабезпеченою вважають родину із середньомісячним сукупним доходом нижче від прожиткового мінімуму*.

* Нині в Україні малозабезпеченою вважають родину, що має середньомісячний сукупний дохід нижче від прожиткового мінімуму для сім'ї: 133 грн для працездатних осіб і 187,5 грн для непрацездатних. І це при тому, що прожитковий мінімум для працездатної людини становить 626 грн.

слуг шляхом селективного збільшення попиту [2, 310].

Як бачимо, Україна надала людям «специфічну соціальну допомогу»: законодавчими актами суттєво ускладнила і подовжила шлях її отримання. Безперечно, це не скоротило ані темпи, ані відсоток безробіття.

Окрему увагу Б. Улін приділив ослабленню інфляційних факторів.

5. Періодично використовувати стратегічний контроль за цінами, щоб протидіяти їх зростанню, не зумовленому збільшенням витрат та помірними прибутками. Це особливо важливо, коли організації-монополісти підвищують ціни для отримання надприбутків, породжуючи претензії робітників і службовців щодо підвищення зарплати.

6. Уникати підвищення зарплати робітникам і службовцям, щоб запобігти зростанню вартості життя й продуктивності праці [2, 310].

У цій частині важко проводити аналогії. Міністр економіки України Б. Данилишин в одному з видань повідомляє: «Показник продуктивності праці ніхто зараз, на жаль, не обраховує. Міністерство економіки тільки зараз розробило відповідні методичні рекомендації» [9]. Не дивно, що в державі наявний різнобій в економічній політиці. «Ми підтримаємо політику уряду доти, доки це не суперечить основній функції НБУ, збереженню стабільності національної валюти і купівельної спроможності грошей», — заявив у квітні 2008 р. голова НБУ В. Стельмах, чим засвідчив, що основний пріоритет для Нацбанку — боротьба з інфляцією, незважаючи на інтереси економіки. Два тижні потому й глава уряду виголошує: «Мінімальна зарплата в національній економіці щороку підвищуватиметься на 25%» [10]. Але ж це суперечить економічним законам, які вимагають співвідносити підвищення зарплат із зростанням продуктивності праці.

7. Досягти принципової угоди між урядом, парламентом і різними організаціями про стримування інфляції відповідно до поставлених цілей. Домогтися, щоб очікуваного зростання цін не закладали в прогнози майбутньої інфляції в масштабах, які демонстрували країни з розвинутою ринковою економікою в 70-і рр. ХХ ст. [2, 311]. Продовжити цю тезу варто словами нобелівського лауреата Джеймса Міда, який радив: «Бажано, щоб різні владні структури бодай інформували одне одного про свої плани, щоб шляхом погодження, взаємного пристосування та примирення від їхньої взаємодії був певний зиск» [11]. На жаль, суперечки між президентом, прем'єром і парламентом України, по-перше, є предметом глузувань світового співтовариства, по-друге, заважають сформулювати реальні пріоритети хоча б на найближчу перспективу. Відсутня чітка і скоординована позиція окремих гілок влади. Місія МВФ вислуховує різні, іноді суперечливі думки, не розуміючи, де центр прийняття рішень, із ким вести переговори. Саме політичну нестабільність інвестори ототожнюють із високими ризиками, що заважають вкладати інвестиції в Україну.

Водночас у період кризи не розставлено необхідних акцентів і в урядовій роботі. Зокрема, міністр економіки Б. Данилишин переконує, що «уряд повинен думати і про інші проблеми, адже є речі важливіші за інфляцію. Наприклад, соціальний спокій. У нас ще є певний «запас», однак думати про соціальну безпеку уряд повинен заздалегідь» [9]. Невідомо, про який «запас» пише міністр, але напередодні цієї заяви Держкомстат України повідомив про рівень інфляції в державі в січні 2009 року, що становив 2,9%. Варто пригадати думку нобеліанта Мілтона Фрідмана: «Зв'язок між зростанням інфляції та ростом безробіття, який спостерігається останнім часом, може відображати спільний вплив таких подій, як

нафтова криза (в Україні стрімке зростання ціни на природний газ. — М.Д.) чи дію незалежних сил, що провокують ріст інфляції і безробіття. Однак головним для багатьох країн може бути пояснення, що вони живуть у перехідний період, який міряють не роками, а п'ятирічками, іноді десятиліттями. Суспільство не встигає міняти звички, трансформувати інституції відповідно до нової грошової ситуації. Інфляція не просто наростає, але стає більш нестабільною, внаслідок чого розширюється державне втручання в ціноутворення. Поєднання росту нестабільності інфляції та відхилень відносних цін від значень, які може встановлювати лише ринок, знижує ефективність економічної системи, підвищує рівень безробіття [12].

8. Використати гнучку грошову систему, здатну понизити вартість іноземних валют до рівня, необхідного для протидії можливому імпорту інфляції з цих країн у разі, якщо один зі складників національної політики — боротьба з інфляцією.

Така політика природно координується із загальною кредитно-фінансовою політикою, що здійснює вирішальний вплив на сукупний обсяг попиту. Політичні діячі повинні досягти компромісу між численними комбінаціями виробництва продукції та інфляції [2, 311].

Координації дій, яку нобелівський лауреат вважає природною, в Україні немає. Навпаки, на НБУ чинила тиск проурядова парламентська коаліція, наполягаючи на звільненні голови фінустанови. Публічне заслуховування звіту НБУ в парламенті, на думку голови ради Асоціації українських банків С. Аржевітіна, негативно вплинуло на ринок. Якщо в грудні 2008 року з банківських депозитів вкладники забрали 100 млн грн, то після непродуманих і публічних заяв на телешоу низки політиків обсяг вилучених банківських депозитів сягнув у січні 2009 року 16 млрд грн [13].

Щобільше, уряд порушує самостійність дій НБУ:

- згідно зі ст. 84 Закону «Про державний бюджет України на 2009 рік», НБУ зобов'язали автоматично викуповувати державні облигації уряду протягом трьох банківських днів з дня надходження пропозиції щодо викупу їх у банків. Положення спровокувало масштабну грошову емісію — за чотири місяці 2009 р. надруковано 16 млрд грн (упродовж кількох років заборгованість уряду по ОВДП перед НБУ була нульовою);
- ст. 86 цього документа змусила НБУ погоджувати рефінансування комерційних банків з урядом;
- згідно з постановою уряду, перший віцепрем'єр-міністр бере участь у засіданнях, присвячених середньому й тривалому рефінансуванню.

Результатом перманентної боротьби Кабінету Міністрів із НБУ стало різке падіння платоспроможності банків. Активізувалися тіньові економічні відносини: нині поза банківською системою, за оцінками експертів, перебуває близько 190 млрд грн готівки в національній та іноземній валюті; майже стільки — 193 млрд грн — фізичні особи тримають на депозитах у банках. Щоправда, намір уряду відновити співробітництво з МВФ дав підстави Фонду вимагати від уряду скасувати обмеження фактичної і юридичної незалежності НБУ.

Підсумовуючи свої міркування з приводу експансіоністської політики зростання, Б. Улін підкреслює, що швидкість викликаного такими заходами процесу розширення сукупного попиту (закупівель товарів і послуг) впливає на характер і тривалість фази підйому. На його думку, «багато дослідників, які мають практичний досвід у бізнесі, вважають, що періоди поживавлення економіки і підвищення ділової активності будуть тривалішими, якщо зростання виробництва не зазнає надмірного сти-

мулювання шляхом збільшення сукупного попиту» [2, 311].

Україні, з огляду на безсистемність та алогічність дій органів влади⁴, ще далеко до фази піднесення, проте чітко простежується спад виробництва. Про це свідчить катастрофічна ситуація навіть у тих галузях, де маємо надлишковий потенціал з урахуванням і ресурсів, і виробничих можливостей підприємств. Наприклад, виробництво вершкового масла. Компанія «Терра Фуд» (ТМ «Тульчинка») у грудні 2008 р. зменшила його виробництво на 50%. Об'єднання «Мілкленд» (ТМ «Добряна», «Коляда» та ін.) скоротила близько 1000 працівників. У ТОВ «Західна молочна група» (ТМ «КОМО», «Гурманіка» та ін.) із 8 підприємств працює лише 3, понад 700 робітників скорочено. У результаті за жовтень 2008 — лютий 2009 рр. Україна імпортує з Білорусії 7 тис. т цього продукту. Відповідно ціна на вершкове масло в I кварталі 2009 р. зростає на 16,7%.

Торік Україна зібрала рекордний урожай зернових. Фінансові показники цієї роботи зіпсував осінній обвал цін. Уряд мав би, по-перше, запропонувати стимули для нарощення поголів'я худоби й організації виробництва молока. По-друге, замість мораторію на експорт зерна (що не поліпшило ціни на хліб в Україні), подбати про ринки його збуту.

* * *

Після вивчення багатої на кризи історії економіки, опрацювання величезного обсягу економічної інформації нобелівські лауреати зробили важливі теоретичні узагальнення. Формування на їхній основі конкретних практичних заходів у різних країнах має свою специфіку. Аналіз, прове-

⁴ Наприклад, закладені в бюджет 2008 року державні гарантії Державній іпотечній установі в обсязі 1 млрд грн так і залишилися на папері. Під них не було залучено коштів для фінансування проектів у будівництві чи запровадження квот на експорт олії, якої Україна виробляє в 7 разів більше, ніж споживає.

дений з урахуванням нинішніх українських реалій, дозволяє зробити певні висновки і висловити пропозиції, які допоможуть визначити комплекс дій, спрямованих на подолання економічної кризи.

1. Як свідчить статистика, криза в країнах з орієнтацією на ринкову економіку порізному вплинула на соціально-економічне життя громадян (у ЄС ситуація не така складна, як у США). Кожен уряд різним набором заходів прагне захистити свою економіку, розуміючи, що порада нобелівських лауреатів варто дослухатися, враховуючи узагальнений досвід подолання депресій та багаторічну успішну практику господарювання.

2. Органи української державної влади виявилися нездатними вчасно спрогнозувати кризові явища й належно зреагувати на них. Урядовці не розуміють зв'язку фондового ринку з економікою країни. Проте без сучасної науки, вміння аналізувати, грамотно пов'язувати закономірності обігу цінних паперів із процесами фінансової сфери та реальної економіки неможливо підвищити ефективність перерозподільчих процесів у господарському комплексі, створити сприятливий інвестиційний клімат у державі. Попри запевняння уряду, іноземний капітал не повернеться в Україну, бо він хоче бачити чіткі ринкові сигнали, яких, на жаль, немає, і навряд чи скоро вони з'являться.

3. Упродовж 2008–2009 рр. антикризові заходи Уряду України були безсистемними, точніше спонтанними, а саме:

а) неправильно зроблені макропрогнози на 2009 рік спричинили неадекватні дії: Прем'єр-міністр Ю. Тимошенко наполягла на тому, що реальний ВВП України в умовах кризи зростає на 0,4% (а не впаде на 5%, як це очікували експерти МВФ), інфляція знизиться до 9,5% (як у вересневих прогнозах 2008 р.). Фактично ж у першому кварталі, на думку експертів, економічний спад становить 25,5% (Держкомстат уже

не публікує оперативних даних щодо ВВП, навіть квартальних), а інфляція — 5,9%;

б) численні незбалансовані антикризові постанови уряду, закони парламенту ними ж скасовано.

Основними причинами формування макроекономічних дисбалансів та накопичення кризового потенціалу є проведення економічної політики на засадах соціального популізму, зволікання з проведенням необхідних структурних реформ в економіці, консервація неефективної податкової системи, нерозважлива бюджетна політика. Нагальною є потреба вироблення стратегії системного виходу України з кризи. Тобто потрібен комплексний набір економічних заходів, який підготували б незалежні (у тому числі й міжнародні) експерти та фахівці міністерств і відомств, що мають необхідний досвід роботи. Успіх залежатиме від досягнутого компромісу між гілками влади та взаємодії з громадськістю.

Криза — це очищення економічного організму. Це не лише реальна можливість, а й необхідність кардинальних реформ, здатних забезпечити прискорений кількісний та якісний розвиток економіки в майбутньому. Реформи мають посилити захист прав власності, щоб запобігати рейдерським атакам, модернізувати інфраструктуру держави. Потрібно розбюрократизувати порядок ліцензування, сертифікації і надання дозволів на господарську діяльність, спростити систему оподаткування, не зволікати з поверненням ПДВ, зробити прозорою в цілому податкову систему.

4. Наслідком ситуативної фіскальної політики уряду є неможливість сформувати економічні очікування. Це підвищує ризик ведення бізнесу в Україні. Для стимулювання виробництва товарів і послуг уряду варто застосувати інвестиційний податковий кредит, завдяки якому більшість інвестиційних проектів стане прибутковою (подібно до технологічних новацій збільшується попит на інвестиційні товари).

Варто запровадити й інші стимули: спеціальні урядові субвенції, прискорену амортизацію, податкові канікули, компенсації за відсотками для відновлення кредитування пріоритетних галузей економіки України.

5. На дестабілізацію банківської системи суттєво вплинули помилки менеджменту, який у гонитві за своєю часткою на ринку нехтував якісним прогнозуванням ризиків. Водночас стабільність банків — це запорука швидкого виходу з кризи. Потрібно повернути довіру до НБУ і банківської системи в цілому шляхом послідовних, прогнозованих і прозорих дій головної фінальної держави у валютно-курсовій політиці: публікація деталізованої інформації про рівень капіталізації банків, власність і якість активів, представлення балансів і звітів про доходи та витрати; регулярне проведення керівництвом НБУ прес-конференцій, брифінгів; оприлюднення прогнозів центрального банку. НБУ має оперативно розробити методологію запровадження нових інструментів і механізмів у діяльність комерційних банків.

Світова практика свідчить: правильно сформована й озвучена підтримка держави здатна призупинити відтік депозитів і стабілізувати ситуацію в банківській системі. Такий підхід зменшує потребу в ресурсах для кредитного рефінансування та рекапіталізації банків, адже зазначені кошти згодом державі доведеться вишукувати.

І насамкінець. Нинішня криза є не лише фінансовою та економічною. Вона унаочнила інтелектуальну кризу й брак порозуміння в суспільстві. Отже, компетентні рекомендації висококласних фахівців матимуть в Україні позитивний ефект лише тоді, коли чільники всіх гілок влади навчаться ставити розумні ідеї вище за власні амбіції.

1. Пол Кругман. Финансовая «русская рулетка» // Мысль. — 2008. — № 10 (33). — С. 52.

2. *Бертиль Улин*. 1933 и 1977 — некоторые проблемы политики роста в случаях несбалансированности внутренних и международных экономических отношений // *Мировая экономическая мысль*. Сквозь призму веков. В 5 т. / Сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. Т. V. В 2 кн. Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов / Отв. ред. Г.Г. Фетисов. — М.: Мысль, 2004. — Кн. 1. — С. 302–319.
3. *Bernanke B.* Non-Monetary Effects of the Financial Crisis in the Propagation of the Great Depression // *American Economic Review* 73 (June 1983). — P. 257–276.
4. *Сколотяний Ю.* ПроФОНдація // *Дзеркало тижня*. — 2009. — 7 лютого. — С. 7.
5. *Наголос* // *Вісник податкової служби України*. — 2009. — № 9. — С. 4.
6. *Беридт Эрнст Роберт*. Практика эконометрики: классика и современность: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности 060000 экономики и управления / Пер. с англ., под ред. проф. С.А. Айвазяна — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. — С. 699.
7. *Главное* — «человеческий капитал». // *Газета «2000»*. — 2002. — 28 червня. — С.7.
8. *Макаренко А.* Потрібно видихнути газ і просто працювати // *Дзеркало тижня*. — 2009. — 21 березня. — С. 9.
9. *Данилишин Б.* Економіка України: життя після кризи? // *Дзеркало тижня*. — 2009. — 17 січня. — С. 8.
10. *Сколотяний Ю.* Креш-тести. Минулого тижня банківська система перенесла черговий напад грошової ядухи // *Дзеркало тижня*. — 2008. — 26 квітня. — С. 8.
11. *Джеймс Мид*. Смысл «внутреннего баланса» // *Бертиль Улин*. 1933 и 1977 — некоторые проблемы политики роста в случаях несбалансированности внутренних и международных экономических отношений... — С. 290.
12. *Милтон Фридман*. Инфляция и безработица // *Бертиль Улин*. 1933 и 1977 — некоторые проблемы политики роста в случаях несбалансированности внутренних и международных экономических отношений... — С. 280.
13. *Підвисоцький Р.* Для виходу з кризи необхідні макро-економічні структурні зміни // *Вісник Національного банку України*. — 2009. — № 3 (157). — С. 9.

М. Довбенко

**ЯК ПОДОЛАТИ ЕКОНОМІЧНУ КРИЗУ?
Рекомендації нобеліантів і українські реалії**

Резюме

У статті викладено позицію економістів-лауреатів Нобелівської премії щодо теоретико-методологічного обґрунтування виходу окремої країни з глибокої депресії. У світлі їхніх порад здійснено порівняльний аналіз основних антикризових заходів урядів розвинених держав та України. З урахуванням проведеного аналізу та нинішніх українських реалій запропоновано комплекс дій, спрямованих на подолання економічної кризи.

Ключові слова: антикризові поради для економіки України, транспарентність грошово-кредитної політики, сукупний попит, ефективність мінімізації податкового тиску, податкове стимулювання, протекціоністська торговельна політика.

M. Dovbenko

**HOW TO OVERCOME ECONOMIC CRISIS
Recommendations of Nobel Prize-winner laureates and Ukrainian reality**

Summary

The article presents the opinion of economists — Nobel Prize-winner laureates regarding theoretical and methodological justification of individual country deep recession overcome. In light of their advices, comparative analysis of the main anti-crisis actions of governments of the developed countries and Ukraine has been completed. It is proposed a set of actions aimed at overcoming economic crisis taking into account the completed analysis and current Ukrainian reality.

Keywords: anti-crisis advices for economy of Ukraine, transparency of monetary and credit policy, aggregate demand, efficiency of tax pressure minimization, tax incentives, protectionist trade policy.